

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 1

Haziran/June 2023

ISSN 2792-0194

Osmanlı Hamamlarında Sosyalleşme Buluşmaları

Socializing Meetings In Ottoman Baths

Ayşegül DOKUMACI

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü,
Yüksek Lisans Öğrencisi

ayseguldokumaci6@gmail.com / 0009-0001-3754-6299

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 20.04.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 24.06.2023

Published / Yayın Tarihi: 27.06.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume/ Cilt: 3 Issue/ Sayı: 1 Pages/ Sayfa: 131 - 143

Öz:

Bu makale Osmanlı döneminde genellikle temizlenme amacıyla kullanılan hamamların halkın üzerindeki etkisini sosyalleşme üzerinden ele almaktadır . İslam dininde temizliğin önemi sıkça vurgulanırken Osmanlı devletinde bu durum kültürel ve toplumsal olarak dikkat edilen bir unsur haline gelmiştir. O dönemde evlerde temizlik ihtiyacının yeteri kadar karşılanmamasıyla Birlikte ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda çok sayıda kamusal hamamın inşa edilmesine neden olmuştur. Ortak temizlenme mekanları halka arınmakla birlikte aynı zamanda sosyal etkileşim, eğlence, iletişim, dinlenme imkanları da sunmaktadır. Bu makale Osmanlı Hamamları'nın kadın ve erkek müşterilerine temizlik ile birlikte sunduğu bu mekanı Osmanlı'daki gelenek ve göreneklere uygun yapılan faaliyetler konu edilerek sosyalleşme bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hamam, Sosyalleşme, Kültür, Eğlence

Abstract

This article deals with the effect of the baths, which were generally used for cleaning in the Ottoman period, on the public through socialization. While the importance of cleanliness is frequently emphasized in the religion of Islam, this situation has become a cultural and social element in the Ottoman state. At that time, the need for cleaning in the houses was not adequately met, which led to the construction of many public baths in line with the emerging needs. While the common cleaning areas are purified to the public, they also offer social interaction, entertainment, communication and relaxation opportunities. This article aims to evaluate this place, which the Ottoman Baths offers to its male and female customers, together with cleaning, from the point of view of socialization by discussing the activities carried out in accordance with the traditions and customs of the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman, Turkish Bath, Socialization, Culture, Entertainment

GİRİŞ

Osmanlı döneminde halkın gündelik yaşamına bakıldığında kadın ve erkeklerin akraba veya yakın çevreden tanıdığı arkadaşları ile görüşüp sohbet edebilecekleri mekanların İstanbul'da şehre yetecek kadar olmadığı gözlemlenmiştir. Halkın bu tarz alanlara ulaşamamasından dolayı İstanbul gibi büyük bir şehirde bile yeteri kadar görülmemektedir. Sosyalleşme alanı kısıtlı olan halk genellikle şehirde bulunan kahvehanelerde ve mesire alanlarında buluşmaktaydı. Kahvehanelerin dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında yeni yeni yaygınlaşmaya başlamasından ve mesire alanlarının şehirden uzak yerlere yapılmasından dolayı bir araya gelmek isteyen insanlar ancak haftanın bazı günleri bu yerleri ziyaret edebiliyordu.¹ Şehirde bulunan Kahvehaneler gibi mekânlar kısıtlı olsa da bu yerler sayesinde erkekler kadınlara oranla daha fazla bir araya gelerek bir sosyalleşme ortam oluşturmaktadır. Kadınların evden çıkmasının sadece çok gerekli durumlarda oldu Osmanlı döneminde şehirlere evlerde yıkanacak bir alan olmamasından kaynaklı kurulan hamamlar özellikle kadın misafirlerin temizlik ve sohbet için uğrak yeri olmuştur. Bu mekanlar şehirde yaşayan her kesimden insanın ihtiyaçları doğrultusunda dikkatini çekmiş ve uzun yıllar boyunca halkın temizlik ihtiyacını karşılarken bir yandan da dönemin gelenek ve göreneklerine bağlı yapılan sosyalleşme buluşmalarına uygun mekan haline gelmiştir. Yıllar içinde dilden dile yayılan hamamlar müşteri sayısı arttıkça ihtiyaçtan dolayı şehrin farklı yerlerine inşa ettirilmiştir. Bir süre sonra toplumun en önemli sosyalleşme alanı haline gelen bu temizlik mekanları özel kutlamaların yapıldığı bayram öncesinde şenliklerin düzenlendiği bir mekân olmuştur.

1. Hamam'ın Genel Tanımı

Hamam kelimesi, Arapça kökenli olup "ısıtmak, sıcak olmak" anlamında kullanılan *hamm* yani "hamem" kelimesinden türemiştir. Hamamın asıl sözlük anlamı "ısıtan yer" anlamına gelerek genel anlamıyla "yıkanma yeri" manasında kullanılmıştır. Sözlükteki anlamına bakıldığında gerçekten de hamamın iç bölümlerinde bulunan odun ve kömürlerin yakıldığı külhan kısmı sayesinde hamamın yüksek derecede bir sıcaklık ile ısıtıldığı bilinmektedir. Yüzyıllar boyunca varlığını sürdürerek nesilden nesile bir gelenek haline gelmiş olan "hamam" sözcüğünün Türkçedeki kelime anlamına bakıldığında en eski karşılığının "muça" ve "munçak" olduğu görülmektedir. Bu kelime Çuvaşlarda ve Kuzey Türklerinde kullanılmıştır.² Suları her daim sıcak akan hamamlar müdavimlerinin ilgisini çekmiş ve bu sayede temizlenmenin ana mekanlarından biri haline gelmiştir.³ Geçmiş zamanlardan beri insanlar temizlenmek ve genel ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli yollar denemişlerdir. Ancak en sonunda temizlenme şeklinin kolay yolunun su aracılığı ile yapılabildiği anlaşılmıştır. Temizlenme ihtiyacı ile birlikte hamam yapıları da birçok medeniyette gelişim göstermiştir.⁴ Yapılan uzun araştırmalar sonucunda bu kültürün geçmişinin Eski Mısır, Hindistan ve Yunan uygarlıklarından beri geldiği gözler önüne serilmiştir. Anadolu'da yine hamamlar ile ilgili kalıntıların olduğunu Gaziantep civarında bulunan ve MÖ 859-824 yıllarında hüküm süren Asur kralı III. Salmanasar'ın kullandığı hamam tipinde bir yer yıkanma yerinin antik Anadolu ve Mezopotamya'daki önemini ve bu ortak yıkanma kültürünün Anadolu'da

1 Ahmet Yaşar, Osmanlı Kahvehaneleri: Mekan, Sosyalleşme, İktidar, Kitap yayınları, İstanbul 2018, s. 45.

2 Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Girişi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 107.

3 Semavi Eyice, "Hamam", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XV, İstanbul 1997, s. 433-434.

4 Alidost Ertuğrul, 'Hamam Yapıları ve Literatürü', Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, 2009, s. 241.

eski çağlardan beri ne kadar da yaygın olduğunu göstermektedir.⁵ Temizlenmenin yanı sıra sunduğu sosyalleşme imkanları çerçevesinde bir kültürel toplumsal pratikler ortaya çıkmıştır. Hamamlar günümüzde genelde bazı geleneksel kutlamalar ve turizm açısından kullanılsa da belli bölgelerde hala halk tarafından kullanımı devam ederek kültürün gelecek nesillere aktarılmasını sağlamıştır.

1. Osmanlı'da Hamam Kültürü

Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi Osmanlı devletinde de temizliğin ve hamamların günlük hayatta önemli bir yeri vardır. Roma İmparatorluğu'nda daha çok eğlencelerin düzenlendiği yer olarak bilinirken Osmanlı'da hamam kültürü sadece temizlenmek amaçlı yaygınlaşmıştır. Hamam sayılarının artması ve sosyalleşme alanlarının sayısının az olması ile birlikte hamamlar zaman içinde hem erkeklerin hem de kadınların toplanıp vakit geçirdiği bir yer olma özelliği taşıyan mekanlar haline gelmiştir. Hamamlarda temizlik ve sosyalleşmenin dışında aynı zamanda dönemin bazı ayaklanmaları planlanıp harekete geçirilmiştir. Bu durum Osmanlı Dönemi'nde hamamların kullanımının ayaklanmaların çıkmadan önce meselelerin konuşulduğu ortam intibasını uyandırması sebebiyle mekanların yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermiştir. Hamamların Osmanlı döneminde en çok kadınlar tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir. Hamamlara kadınlar nezdinde dönemin şartları da göz önünde bulundurup bakıldığında farklı detayların ortaya çıktığını ve kadınların hamamları neden bu kadar çok tercih ettiklerine dair sorulara cevaplar bulabilmemizi sağlamaktadır. Dönemde sosyalleşme alanlarının neredeyse yok denecek kadar az olmasından dolayı sokağa çok az çıkan hanımlar, hamama giderek sadece temizlik ihtiyaçlarını değil burada uzun saatler vakit geçirip sosyalleşirken hem de eğlence ihtiyaçlarını gideriyorlardı tüm bunlar kadınların gün içinde hamamı tercih etmeleri için en önemli nedenlerden biriydi.⁶ Osmanlı'da ev dışındaki çevrede sosyal yaşamı kısıtlı olan kadınlar için toplanma alanı olan hamamlar, çeşitli eğlencelere sahne olurken bununla birlikte annelerin oğullarına kız beğenmeleri gibi geleneklerin de yaşandığı bir mekan haline gelmiştir. Hamamlar aynı zamanda halkın güncel olaylardan haberdar olduğu ve bu olayların dilden dile yayıldığı bir mekan niteliği taşımaktadır.⁷ Özellikle kadınların olduğu gibi erkeklerin de uğrak noktası olan hamamların varlığı giderek artmış ve Osmanlı'nın neredeyse bütün şehir kasabalarında hatta çok ufak köy adı verilen yerleşme alanlarında bile yeni hamamlar yaptırılmıştır.⁸ Osmanlı Dönemi'nde Türk hamamları incelendiğinde üç ayrı bölümde inşa edilerek tasarlandığı görülmüştür. Hamamın bu bölümlerine "Çifte Hamam", "Tek Hamam" ve "Kuşluk Hamam" isimleri verilmiştir.⁹ Çifte hamam aynı anda hem kadınlara hem de erkeklere ayrı bölümlerde hizmet verebilen diğer hamamlara kıyasla daha büyük hamamlara denilmektedir. Tek hamamlar ise sadece erkek veya kadınların kullandığı hamamlardır. Bu hamamlar haftanın belirli gününde veya saatinde kadın erkek ayrımı olmaksızın sadece kadınlara veya sadece erkeklere hizmet etmektedir.¹⁰ Diğer bir hamam olan Kuşluk Hamamı ise günün belirli zamanlarında erkeklere, belirli zamanlarında ise sadece kadınlara hizmet vermektedir.¹¹

5 Funda Zerrin Ürük, 'Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi ve Kültürel Olarak Mekan Analizleri', Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 4, Sayı 28, 2016, s.188-189.

6 Semavi Eyice, Tarih Boyunca İstanbul, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s.151.

7 Tülay Taşçıoğlu, Türk Hamamı, Ünilever Yayınları, İstanbul 1998, s.21.

8 Semavi Eyice, Tarih Boyunca İstanbul, 151.

9 Ahmet Yaşar, "1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları" Vakıflar Dergisi, Haziran 2020, Sayı 53, s.72.

10 Akif Kuruçay, İstanbul'un 100 Hamamı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2013, s. 5.

11 Orhan Yılmazkaya, Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık:Türk Hamamı, Çitlenbik Yayınları, İstanbul 2002, s. 25.

Haftanın bazı günleri sabah ve öğle saatleri kadın misafirler için ayrılmışken akşam vakitleri de erkekler için hizmet vermekte bu ayırım bazı günlere göre değişiklik göstermektedir. Osmanlı Dönemi'nde hizmet amaçlı yapımı sağlanan çoğu hamamın dış görünüşünde dikkat çekici detaylara iç görünüm kadar özen gösterilmezken iç mimari için ustaların yaptığı motifler mimari yönden misafirlerin ilgisini çekmiştir.¹² İç mimarisi güzel olan hamamlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanların ilgisini çekerek hamamların geçmişteki kadar olmasa da müşterilerin dikkatinin hamama çekilmesini sağlamıştır. Hamamların zaman geçtikçe sayıca fazlaşmalarının özellikle Osmanlıların İstanbul'u fethetmesiyle beraber arttığı ve mimari anlamda büyük çaplı değişiklikler geçirdiği bilinmektedir. Zaman geçtikçe daha çok kişiye duyurulan ve daha çok müşteri çeken hamamlara halkın yoksul kesimi başta olmak üzere orta halli ve zengin olarak görülen kişiler de gelmektedir. Dönemde evlerdeki yatak odalarında bulunan gusulhaneler dışında evde kalan diğer kişilerin yıkanıp temizleneceği başka bir bölümün bulunmamasından dolayı hamam farklı kesimden insanların, yıkanma yerlerinin kısıtlılığı dolayısıyla, gözdesi olmuştur. Evlerinin içinde yıkanacak herhangi bir yeri bulunmayanlar bir haftadan biraz daha uzun bir süre bekleyip aralıklarla hamama gelip temizlenme ihtiyaçlarını giderdikleri bilinmektedir. Halkın zengin kesimi genel olarak kullanıma açık olan bu hamamlarda yıkanmayı konak veya yalılarında bulunan özel hamamlarda yıkanmışlardır ancak Özel Hamam kullananların sayısı Genel Hamam kullananların sayısına göre oldukça azdır.¹³ Özel Hamamları varlıklı ailelerin kullanması hamamların mimarilerine de yansımış ve genellikle mekan içleri gösterişli olarak düzenlenmiştir.

EK 1: İstanbul'da hamama buyur edilen misafirler¹⁴

2.Osmanlı Hamamlarında Sosyalleşme Buluşmaları

Hamamlar zaman içinde şehirde bulunan bazı yerlere inşa edilerek insanların daha kolay ulaşabildiği bir mekan haline gelmiştir. Zaman içerisinde yaygınlaşan bu mekanlar Osmanlı döneminde halkın dönemin gelenek ve göreneklerini hamamların içerisinde de devam ettirdiği gerçekleştirilen bazı kutlamalara bir temizlik yeri olan hamamların şahit olduğu görülmüştür. Bu başlık altında gerçekleştirilen sosyalleşme buluşmalarından olan kadınlar arasında gerçekleşen "Gelin Hamamları", evlenecek olan geline düğün öncesi yapılan "Kına Hamamları", yeni doğum yapmış anneye ve bebeğine yapılan "Lohusa Hamamları" incelenecektir. Erkekler arasında olan buluşmalardan ise Düğünden birkaç gün önce yapılan "Damat Hamamı", Sünnet yaşı gelmiş

12 Mehmet Mermi Haskan, İstanbul Hamamları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1995, s.6.

13 Kolektif, Ab-ı Hayat; Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü, Adell Armetur Koleksiyonu, Pro-mat Yayınları, İstanbul 2010, s. 77.

14 İzzet Gündoğ Kayaoğlu, Eski İstanbul'da Gündelik Hayat, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 4.

olan erkek çocuklara yapılan “Sünnet Hamamı” dönemde yapılan adetlere göre değerlendirilecektir. Halkı bir araya getiren özel Bayram ve Ramazan gibi zamanlarda yapılan hamam buluşmalarının sosyalleşmeyi nasıl bir ölçüde etkilediği ve Tulumbacıların iş dönüşünde temizlenmek ve bir araya gelmek için yaptıkları hamam buluşmaları bu bölümde yer almaktadır.

2.1 Gelin Hamamı

İnsanların sosyalleşmek için bir araya geldiği hamamlarda yapılan birbirinden farklı eğlence anlayışları bulunmaktadır. Bunlardan en çok yaygın olanı düğünden bir gün önce büyük bir eğlence ile yapılan “gelin hamamıdır”. Davetli olarak gelen kişiler arasında gelinin yakın kız arkadaşları, akrabalar ve damadın aile bireyleri bulunmaktaydı.¹⁵ Sabahın erken saatlerinde gelin ilahiler ile birlikte hamama getirilir. Natıra bir miktar ücret verilir ve gelin olacak kız görevliye yıkatılır. Bu sırada eğlence için çağırılan Sıracı adı verilen çalgı ekibi saz eşliğinde şarkılar çalar ve bunlarla birlikte danslar edilir şarkılar söylenir ve gelin oynatılırdı.¹⁶ Eğlence devam ederken gelinin oturduğu alandaki yerde üç tane mum yakılır, gelinin saç uçları tahta veya gümüş ham maddesi olan daire şeklindeki bir aynanın üzerine kesilerek gelinin yüzünü örtecek şekilde kırmızı “duvak” adı verilen bir tül örtülür. Eline mumları alan misafirler arasındaki genç kızlar diğer ellerine de tefleri alarak gelin ile birlikte hamamın soğukluk kısmında bulunan mermer havuzun etrafında çalan dümbelekler eşliğinde üç kere tur atarlardı. Gelin hamamı her ne kadar eğlenceli olsa da gelin havuz başında dönerken duygusal türküler söylenip anne evinden ayrıldığı için misafirlerin söylediği şarkılar eşliğinde ağlatılmaya çalışılırdı. Tören bitiminde önceden hazırlanan birbirinden lezzetli yiyecekler göbek taşına dizilir ve hamama misafir olarak davet edilen yakınlar burada hem yemek yiyip hem de şarkılar söyleyerek eğlenirdi. Bu eğlence akşama kadar kapatılan hamamda devam ederdi.¹⁷ Osmanlı Dönemi’nde hem erkek hem de kadın hamamlarında düzenlenen eğlencelere bakıldığında gelin hamamlarının diğer eğlencelere göre daha uzun sürdüğü ve daha çok hazırlık gerektiği görülmektedir. Bazen yapılan hazırlıkların günlerce sürdüğü gelin hamamı kutlamalarındaki süsler ve eşyalar aileler tarafından özenle seçilmektedir. Gün boyu süren gelin kutlaması hamama katılan misafirler muhabbet ve eğlenceler ile vakit geçirirken dönem hamamları şehir içinde sosyal hayatta fazla rolü olmayan kadınların yeni insanlar ile tanışıp sosyalleştiği eğlence yerleri halini almıştır.

EK-2: Osmanlı Döneminde Hamama Giden Kadın ve Çocuklar¹⁸

15 İzlem Emiroğlu, Konya Hamam Kültürü ve Kullanım Eşyaları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.30.

16 O.Savaşan, ‘Hamam Adetleri’ Folklor Dergisi, Sayı 16, 1970, s. 55.

17 Sabiha Tansuğ, ‘Türk Hamamı Törenleri’ Sanat Olayı Dergisi, Sayı 8, 1981, s. 26-27.

18 Metin And, 16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015 s. 224.

2.2 Kına Hamamı

Kültürümüzde sağlık ve kozmetik alanında yaygın olarak kullanılan kınanın diğer bir kullanım alanı ise “Kına Hamamı” ve “Kına Gecesi” adı verilen evlenecek olan gelinler için düğünden önce yapılan kutlamalarda gelinin ve damadın eline yakılması geleneğidir. Kına yakmak, yaşanan sevinci belli etmek ve düğünü olan çifte şans ve bolluk getirmesi için yapılan bir adettir.¹⁹ Hamam masraflarının erkek ailesi tarafından karşılandığı bu gelenekte, gelin büyük bir kutlama ile beraber kaldığı evden hamama getirilir ve hamamda görevli olan natır tarafından önce güzel bir şekilde yıkanır.²⁰ Yıkama bittikten hemen sonra gelinin bohçasında bulunan hafif işlemeli motiflerle hazırlanmış olan havlular ile gelin kurulanır sonra yine bohçasından çıkardığı özel olarak yaptırılan işlemeli havluyu üzerine alırdı. Gelin olan kız ayağına gümüş nalınlarını giyerek hamamın “soğukluk” adı verilen bölümüne yani diğer misafirlerin karşısına çıkmaya hazır olurdu.²¹ Kullanacağı her malzeme özenle hazırlatılan gelinin kına hamamı bu şekilde hamam içerisinde yapılmaktaydı.

2.3 Lohusa Hamamı

Hamam geleneklerinden biri olan Lohusa Hamamı, bebek dünyaya geldikten 40 gün sonra doğum yapan annenin ailesi tarafından hamama götürülmesiyle yapılırdı. Lohusa Hamamının yapılmasındaki en önemli amaç doğum yapan annenin ve yeni doğan bebeğin sağlık durumlarının kontrol edilerek hamamda yıkanıp temizlenmesidir.²² Hamamının yapılacağı tarihte yıkanma yeri sadece davetli olan misafirlere kapatılır ve yabancı herhangi bir kişinin hamam içerisine girmesi yasaktır. Eğer lohusa kadın durumu iyi bir ailenin kızı ise genellikle konağın hamamında yıkanır. Dönemde genellikle Lohusa Hamamları için çarşıdaki hamamlar tercih edilmekteydi. Hamam için evden çıkan lohusa kadının pahalı kumaşlara sarılmış olan bebeğini ebe kucağında evden çıkarır ve hamama kadar taşırdı. Hamam girişinde şerbet ile karşılanan misafir hanımlar, ilk olarak hamamın soğukluk kısmında kısa bir süre ağırlandıktan sonra asıl hamam olduğu yere geçilirdi. Lohusa kadın yeni doğum yaptığı için normal hamam sıcaklığından daha düşük sıcaklıkta olan bir halvete geçer lohusa hamamı adetlerine göre lohusanın hamam suyu açılmadan diğer hamam suları açılmazdı. Lohusa yıkanmaya başlarken suyu hamamda olan yaşı en büyük kişi açar ve yıkanacağı tase çocuğun kısmetlerinin bol olması inancı ile bir altın konulurdu. Lohusa kadını natır bebeği de ebe yıkarken hamamdaki diğer natırlar defler çalarak şarkı söylerlerdi. Bu gelenek her ne kadar anne ve çocuğun yıkanması için yapılıyor olsa da bu adete defler ve şarkılar da eşlik ettiği için hamama davetli kadınlar için eğlenceli bir alan oluşmuştur. Toplanıp zaman geçirme imkanı olan kadınlar gün içerisinde hamamda hem adetleri yerine getirirken hem de hamama gelen diğer misafirler ile konuşup kaynaşıp eğlenmişlerdir. Bu durum sosyalleşme alanının kısıtlı olduğu dönemde kadınlar için keyifli bir sosyalleşme alanı oluşturmuştur.²³

19 Gülçin Tanrıbuyurdu, ‘Klâsik Türk Şiirinde Bir Sembol Dili Olarak Kına’ İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 2016, s.109.

20 Zofie Uçar, Osmanlı Hanımlarının Gelenek ve Görenekleri, Kesit Yayınları, 2013, ss.95-96.

21 Sema Demir, ‘Türk Hamam Müzesi ve Kına Hamamı Sergisi’ Ankara Araştırmaları Dergisi, Koç Üniversitesi Yayınları, Cilt 9, Sayı:1, 2013, s.53.

22 Bülent Arı, Türk Kültüründe Hamam ve Antakya’da Hamam Geleneği, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, 2013, s.34.

23 Abdülaziz Bey, Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.23-25.

2.4 Damat Hamamı

Düğün öncesi tıpkı gelin de olduğu gibi damatta da düğün öncesi heyecanlı günler yaşanır. Damat'ın yakın arkadaşlarından biri sağdıç olup düğün öncesi damat, damadın dostları ve akrabalarını hamama davet ederdi. Hamamda geçirilen gün boyunca misafirlerin tüm masraflarını damadın sağdıçı karşılardı.²⁴ Sazlar çalınırken semailer ve divanlar okunurdu. Bunlar devam ederken aynı zamanda hamama gelen misafirler söylenen şarkılar eşliğinde yemeklerini yerdi.²⁵ Hamama gelen davetlilere yemek ile birlikte ağızları tatlansın diye meyve ve çerezler ikram edilirdi. Bu davet sayesinde damadın arkadaşları birbirleri ile kaynaşır ve hamama çağrılan akrabalar bu sayede birbirlerini görmüş olurdu. Sohbetin koyu olduğu damat hamamında gelin hamamı kadar olmasa da gün boyu eğlenceler devam ederdi. Yapılan hamam sayesinde davetliler birbirleri ile kaynaşır eğlenirken aynı zamanda damat tellaklar tarafından yıkanarak düğün gününe hazır hale getirilirdi. Gelin hamamında evlenecek kızın yıkanması şarkı ve türküler eşliğinde büyük bir coşku içinde yapılırken damat hamamında kutlamanın daha az olduğu bir gün geçirilse de yine de hamam eğlencesine çağrılan her erkek, yeni kişilerle tanıştığı gibi uzun zamandır görmediği dostları ve tanıdıkları ile hasret gidermekteydi. Bu kutlamalar yapılırken yıkanarak temizlenmenin ve geleneklerimizi hamamda sürdürmenin yanı sıra daha çok bu tarz etkinlikler damada neşe verip aynı zamanda uzun zamandır görmeye fırsat bulamadığı yakın arkadaş ve akrabalarını görme imkanı bulabildiği kutlamalardır. Bu gelenek yıllar geçtikçe azalmış ve günümüzde damat hamamı yapanların sayısı yok denecek kadar az sayıdadır.

2.5 Sünnet Hamamı

Sünnet, Osmanlı'da dinin gerekli gördüğü koşullara göre yaş sünnet olmaya uygun olan kişilere yapılmaktaydı. Sünnet merasimlerinden sonra sünnet olan erkek çocuk, akraba ve yakın çevresinin de katıldığı Osmanlı Dönemi'nde bir gelenek haline gelen "Sünnet Hamamı" adı verilen ve sünnet olan çocuğun ailesinin belirlediği hamamda buluşup erkek çocuğun sünnet oluşu kutlanmaktaydı.²⁶ Hamama gelenler arasında eğer varsa hamam masraflarının hepsini karşılayacak bir kirvede aileden seçilmekteydi.²⁷ Yapılan hamam sayesinde kutlamalarla birlikte bir yandan da hamama gelen misafirlerin ve sünnet olan çocuğun temizliği sağlanırdı. Erkekler arasında olan bu eğlencede sünnet olan çocuk arkadaşları ile oynayıp eğlenceli vakit geçirirken dönemde kısıtlı görüşme alanı olan davetliler, çalınan müzikler eşliğinde eğlenceli vakit geçirerek keyifle muhabbet ederlerdi. Böyle buluşmalar sayesinde dönemde yavaş yavaş gelişmekte olan sosyalleşme gün geçtikçe daha çok artmakta ve yapılan kutlamalar da bu sayede yaygınlaşmaktaydı.

24 Dilek Türkyılmaz, Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Eskişehir Hamamları, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edebiyat bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001,s.53.

25 Bülent Arı, Türk Kültüründe Hamam ve Antakya'da Hamam Geleneği, 184.

26 Kader Reyhan, Merve Yazıcı, "Su Kültürünün Tarihsel Gelişim Sürecinde Osmanlı Dönemi Hamamlarının Toplumun Sanat ve Sosyal Yaşamına Etkileri" Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 23, Eylül 2020, s.52.

27 İzlem Emiroğlu, Konya Hamam Kültürü ve Kullanım Eşyaları, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya 2010,s.33.

2.6 Asker Hamamı

Osmanlı Devleti'nde yaşayıp Müslüman olan herkes için askerlik kutsal bir vazife olarak görülmektedir. Bir vazife olarak görülen askerlik, aynı zamanda erkeklerin gittiği bir okul niteliği de taşımaktadır. Dönemde kendi oturduğu bölgeden başka bir yere gitme imkanı olmayan gençler bu sayede çevreyi görmüş tanımış olurlardı. Aynı zamanda askere gelen kişinin okuma yazması yetersizse veya hiç yoksa asker ocağında bu eksikleri tamamlanmaktaydı. Bu yüzden askerliğe bir okul gözü ile bakmak mümkündür. Erkekleri hayata hazırlayan bu uygulama sayesinde vatanına ve milletine hayırlı bir evlat olarak görevini yapan askerlere ocağa girmeden önce akrabaları ve arkadaşları tarafından bir kutlama yapılmaktaydı. Dönemde bu asker kutlamalarının çoğunluğu mahallede bulunan hamamlarda yapılırken hem askere gidecek erkeğin yıkanıp temizlenmesi hem de askerden önce eğlenmesi amaçlanmıştır. Yenilen yemekler ve çalgı ekibinin çaldığı müzikler sonrasında askere gidecek oğlana tüm misafirler dualar eder ve iyi dileklerde bulunarak erkek askere yolcu edilirdi.²⁸

2.7 Bayram Hamamı

Dönemde hamamların kadın ve erkek kısımlarında özel olarak kutlanan günler dışında kutlanan bayram hamamları da bulunmaktadır. Sürekli olarak hiç aksatılmadan kutlatılan Bayram hamamları diğer hamam kutlamalarına oranla daha fazla kişinin o günlerde hamamlara geldiği bilinmektedir. Geleneklerin bir ritüel halinde yaşandığı Osmanlıda her bayram öncesi akrabalar ve arkadaşlar ile birlikte bayramdan önceki gün temizlenmek ve görmedikleri insanlar ile görüşüp hasret gidermek için hamamlar önemli bir buluşma noktası haline gelirdi. Bayramların küsleri barıştırma, insanları yan yana getirme gibi bir özelliği olduğu gibi tıpkı hamamların da insanları bir arada toplama özelliği bulunmaktadır. Arife gününde hamama topluca gelen halk bayramın gelişini dostları ile sohbet ederek kutlar, aynı zamanda haftanın yorgunluğunu hep birlikte bu mekanda atarak bayrama bedenen ve ruhen arınmış bir şekilde girerlerdi. Bayramda kalabalığı içeriye çeken hamamlar arife günü yapılan bu geleneksel ritüel sayesinde insanların sosyalleşebildiği ve diğer tanımadıkları insanlarla da bayramlaşabildiği bir yer haline gelmiştir.²⁹ Bu bayramlar toplumda nasıl milli birlik ve beraberliğimizi sağlıyor ise o dönemlerde de toplumdaki bayramlar sayesinde milli birlik ve beraberliğimiz güçlenirken böyle özel gün arifelerinde veya bayram ortalarında insanların hamamları tercih etmesi normal zamanlarda bir buluşma yeri haline gelmiş olan hamamların bu milli birlik ve beraberlik günlerine insanları bir araya topladığı ve birbirini görmeyen insanların görüşmelerine vesile olması yüzünden bayramlarda ve toplumda hamamların yeri önemli ve büyüktür.

2.8 Ramazan Hamamı

Müslüman halkın çoğunluk olarak yaşadığı Osmanlıda oruçların tutulduğu ve duaların edildiği Ramazan ayı olarak bilinen bu zamana bir hafta süre kaldığında halk büyük bir hazırlığın içine girerdi. Ev için büyük bir temizliğe girilirken aynı zamanda beden temizliğine son derece önem veren halk Ramazanın başlangıcına birkaç gün kala ruhen ve bedenen temizlenmek için hamamlara giderlerdi. Çoğu kişinin toplanıp geldiği ramazan öncesi hamamlarda büyük bir kalabalık oluşur ve insanlar hem vücut temizliklerini sağlarken hem de hamama gelen tanıdıklarını ve diğer insanlar ile muhabbet ederek keyifli zaman geçirirlerdi.³⁰

28 Bülent Arı, Türk Kültüründe Hamam ve Antakya'da Hamam Geleneği, 35.

29 Gülsüm Çalışır/ Gonca Uncu /Aleyna Makbule Ünal, 'İletişim Bakış Açısıyla Hamam Kültürü' Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, 2019, ss.1246,1263.

30 Ziya Şakir, Osmanlı Döneminde İstanbul Ramazanları, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2013, s.12.

Hamama sadece arife günü değil perşembe ve cuma günü sabahtan da müşteriler gelirdi. Hamam sayesinde dostluk bağı güçlenen halk evlerinde oruçlarını açtıktan sonra geç saatlere kadar açık olan hamamları temizlenmek ve vakit geçirmek için tercih ederlerdi.³¹ Ramazan ayının insanları birleştirici bir ay olması ile birlikte bu ayda hamama gelen halk tanıdığı veya tanımadığı kişiler ile kaynaşır ve böylece zaten dönemin en bilinen sosyalleşme alanı olan hamamlar ramazan ayı vesilesi ile yoğun bir şekilde müşterilerin tercih ettiği bir mekan haline gelmiştir. Hamamlar sayesinde bayram günlerinde mekana çok daha fazla kişili gruplar geldiği için çok sayıda kişi yeni insanlarla tanışıp aynı zamanda daha önceden tanıdığı insanlarla da sohbet muhabbet ederek hoş vakit geçirecektir.

2.9 Tulumbacılar Hamamı

Osmanlı Dönemi'nde sonu bir türlü gelmeyen ve gün içinde birden çok yerde birçok kez çıkan yangınları söndürmekle görevli olan mesleğe tulumbacılık denmekteydi. Bu mesleği gönül vererek yapan kişiler dönemde revaçta olan mesleklerden biri haline gelmiştir. Şehirde ucuz maliyetinden olmasından dolayı ahşap yapılı evlerin varlığı, gün geçtikçe artarken bu ahşap yapılar ufak bir kıvılcımda bile yangının büyümesine sebebiyet verebiliyordu ve bu yangın bir evden diğer evlere sıçrayıp küçük yerde çıkan bir yangın dakikalar içinde büyüyen alevler haline gelebiliyordu. Bu nedenle yangınlarla başa çıkmak için çok sayıda tulumbacıya ihtiyaç duyulmuştur. Çok sayıda tulumbacı mesleğe alınmış ve dönemin en çok tercih edilen mesleklerinden biri haline gelmiştir. Dönemde şimdiye oranla büyüyen alevleri söndürmek için gelişmiş teknolojiye yangın söndürme cihazları bulunmadığı için o zamanların şartlarının el verdiği kadar söndürülmeye çalışılsa da çoğu zaman bu çabalar yetersiz olmuş ve alevler giderek büyüyerek önüne geçilmez bir hal almıştır. Yoğun iş temposu ile geçen günlerinin sonunda vücutlarının ve yüzlerinin her yeri alevlerin küllerinden dolayı kirlenip temizlenmek ve gün boyu yorulan bedenlerini sıcak su ile dinlendirmek amacı ile tulumbacılar olarak toplanıp hamamlara giderlerdi. Tabii ki yangının ne zaman çıkacağı bilinmediği için gece saatlerinde çıkan yangınları söndürüp dönen tulumbacılar için hamam kapatılır ve çalışanlar sadece yangın söndüren görevlilere hizmet etmekteydi. Hamamın göbek taşında hem dinlenen hem de söylenen şarkılar eşliğinde keyifli vakit geçiren tulumbacılar aynı zamanda okunan semailer ve gazeller ile birlikte yemek yemişlerdir.³² Stresli ve zor bir meslekleri olan tulumbacılar hamamlar sayesinde bir nebze de olsa eğlenceli vakit geçirip sıcak su ve diğer tulumbacı dostlarıyla yaptığı hoş sohbetler sayesinde günün yorgunluğunu atmıştır. Bu hamam buluşmaları aynı zamanda iş yoğunluğu yüzünden sosyal hayatı kısıtlanan tulumbacıların gün içinde sosyalleşecek vakti olmasa da yikanma esnasında bu imkanı edinmelerini sağlamıştır.

EK 3: Osmanlı Dönemi Tulumbacıları³³

31 Erkan Topçu, Erkekler Hamamı, 184.

32 Uğur Göktaş, "Kartpostallarda Tulumbacılar", *İlgi*, Sayı 51, İstanbul 1987, s. 30-32.

33 Uğur Göktaş, "Kartpostallarda Tulumbacılar", s.31

2.10 Arkadaş Hamamı

Hamamların toplumdaki tarihine bakıldığında dostların ve arkadaşların sıklıkla buluşma yeri haline gelen mekanlar olarak bilinen ve ilk yaygınlaşmaya başladığı andan beri arkadaşların buluşma için uğrak noktalarından biri haline geldiği gözlemlenen hamamlar döneminde halkın buluşma alanlarının kısıtlılığı sebebi ile her yaştan insanı kendine çekmiştir. Kadınlar erkeklere göre daha fazla süre geçirmişlerdir. Bunun en büyük nedeninin kadınların hamam içerisinde yemek yiyip kahve içerek sohbet etmelerinden kaynaklanmaktadır. Kadınlara göre daha kısa süre hamamda vakit geçiren erkeklerin temizlik ritüellerini gerçekleştirirken arkadaşları ile sohbet ettikten bir süre sonra hamamdan ayrıldıkları bilinmektedir.³⁴ Arkadaş hamamları sayesinde yakın arkadaşı ile konuşup özlem gidermek isteyen kişiler, bu işin arasına Müslümanlığın en büyük öğüdü olan temizliği de ekleyerek bir yandan yakın arkadaşları ile keyifli vakit geçirip bir yandan da temizlik ritüellerini yerine getirmişlerdir.

Sonuç

Osmanlı döneminde ki hamamların ilk inşa edilmelerinde ki amaç temizlik ve arınma olsa da şehir içindeki sosyalleşme alanlarının yetersizliği sonucunda bu mekanların temizlenme ile birlikte insanların bir araya geldiği ve zaman geçirdiği bir sosyal alan oluşturmuştur. Hamamlar mahallelerde inşa edildikçe buluşmalar artmış ve bununla birlikte hamamın bilinirliği tüm şehirde yaygınlaşmıştır. Özellikle toplumun bir parçası olan örf ve adetler hamamlarda yapılan kutlamalara yansıtılmıştır. Toplumun her kesiminden kadın ve erkekler yıkanıp arınmak için hamama gelirken artık bir sosyalleşme alanı olduğunu göz önüne alarak en gösterişli hamam malzemelerini ve kıyafetlerini giyerek bu mekanlara gelmişlerdir. Bu gösterişe normal günlere kıyasla özel kutlamaların yapılacağı günlerde daha fazla önem verildiği görülmüştür. Hamamların bu kadar müşterilerin ilgi odağı olması sayesinde şehirde var olan toplumun gündelik hayatta gidip ihtiyaçlarını giderirken bir yandan da sosyalleştiği alanlara bir yenisinin eklendiği görülüp sosyalleşme buluşmalarına etkileri incelenmiştir. Yapılan bu araştırma ile birlikte Osmanlı Hamamlarının sanılanın aksine sadece bir yıkanma alanından ibaret olmadığı temizliğin yanı sıra düzenlenen eğlencelere ve geleneksel buluşmalara ev sahipliği yaptığı aynı zamanda geleneklerin sürdürülmesinde önemli bir mekan haline geldiği daha net bir şekilde an

34 Kader Reyhan- Merve Yazıcı 'Su Kültürünün Tarihsel Gelişim Sürecinde Osmanlı Dönemi Hamamlarının Toplumun Sanat ve Sosyal Yaşamına Etkileri' Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 23, 2020, s.51.

latılmıştır. Bu çalışma ile birlikte kültürü günümüze kadar uzanan Osmanlı Hamamlarının halkın ihtiyaçları doğrultusunda gelişip yaygınlaşması ile birlikte hamamlarda yapılan bu etkinliklerin kültürün devam etmesine ve dilden dile yayılmasına sebebiyet verdiği açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

Abdülaziz Bey, Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

And, Metin, 16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

Arı, Bülent, Türk Kültüründe Hamam ve Antakya'da Hamam Geleneği, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, 2013.

Çalışır, Gülsüm- Uncu, Gonca- Ünal M. Aleyna, 'İletişim Bakış Açısıyla Hamam Kültürü' Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, 2019,ss.1243-1266.

Demir, Sema, 'Türk Hamam Müzesi ve Kına Hamamı Sergisi' Ankara Araştırmaları Dergisi, Koç Üniversitesi Yayınları, Cilt 9, Sayı:1, 2013, ss.48-55.

Emiroğlu, İzlem, Konya Hamam Kültürü ve Kullanım Eşyaları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

Ertuğrul, Alidost, 'Hamam Yapıları ve Literatürü', Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, 2009,ss.241-266.

Eyice, Semavi, Tarih Boyunca İstanbul, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006.

Göktaş, Uğur, "Kartpostallarda Tulumbacılar", İlgı Dergisi, Sayı 51, İstanbul 1987,ss.29-31.

Haskan, M. Mehmet, İstanbul Hamamları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1995.

Kayaoğlu, G. İzzet, Eski İstanbul'da Gündelik Hayat, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 2016.

Kolektif, Ab-ı Hayat; Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü, Adell Armetur Koleksiyonu, Pro-mat Yayınları, İstanbul 2010.

Kuruçay, Akif, İstanbul'un 100 Hamamı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2013.

Ögel, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Reyhan, Kader, Yazıcı, Merve, "Su Kültürünün Tarihsel Gelişim Sürecinde Osmanlı Dönemi Hamamlarının Toplumun Sanat ve Sosyal Yaşamına Etkileri" Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 23, Eylül 2020, ss.45-57.

Savaşan, O. 'Hamam Adetleri' Folklor Dergisi, Sayı 16, 1970,ss.2-16.

Semavi Eyice, "Hamam", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XV, İstanbul 1997, s.433-434.

Sezer, Sennur- Özyalçınar, Adnan, İstanbul'un Taşı Toprağı Altın, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1995.

- Şakir, Ziya, Osmanlı Döneminde İstanbul Ramazanları, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2013.
- Tanrıbuyurdu, Gülçin, 'Klâsik Türk Şiirinde Bir Sembol Dili Olarak Kına' İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 2016,ss.103-115.
- Tansuğ, Sabiha. ' Türk Hamamı Törenleri' Sanat Olayı Dergisi, Sayı 8, 1981,ss.1-96.
- Taşçıoğlu, Tülay, Türk Hamamı, Ünilever Yayınları, İstanbul 1998.
- Topçu, Erkan, 'Erkekler Hamamı' Z Tematik Dergisi (Su ve Şifa), Sayı Güz/2, 2017,ss.180-184.
- Türkyılmaz, Dilek, Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Eskişehir Hamamları, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edebiyat bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.
- Uçar, Zofie, Osmanlı Hanımlarının Gelenek ve Görenekleri, Kesit Yayınları, 2013.
- Ürük, Z. Funda, 'Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi ve Kültürel Olarak Mekan Analizleri' Akademik Sosyal Araştırmaları Dergisi, Yıl 4, Sayı 28, 2016.,ss.185-209.
- Yaşar, Ahmet, 1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları, Vakıflar Dergisi , İstanbul 2020,ss.67-99.
- Yaşar, Ahmet, Osmanlı Kahvehaneleri: Mekan, Sosyalleşme, İktidar, Kitap yayınları, İstanbul 2018.
- Orhan Yılmazkaya, Orhan, Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık: Türk Hamamı, Çitlenbik Yayınları, İstanbul 2002.